

SELÇUKLULAR ZAMANINDA TÜRKİYE'DE ÇIKARTILAN KOLLEKTİF AF'LAR (1075 - 1243)

Dr. Fedâ Şamil ARIK (*)

Modern ceza hukukundaki "genel af" yetkisini tam olarak karşılamasa da, bazı bakımlardan az-çok ona benzetilebilecek olan bu hukûkî tasarruflar, esas itibâriyle ceza vermekten ferâgat etmek, suçları resmen unutmak anlamına gelip, cezaların infâzını düşürmüşler, kaldırılmalarını gerektirmişlerdir. Türkiye Selçukluları'nda, aşağıda sözünü edeceğimiz çeşitli vesilelerle çıkartılan bu af tasarruflarını, diğerlerinden ayıran belli-başlı özellikler şunlardır: Ancak bir kanunla (fermân) yapıp, ilân edilebilirler; anonim objektif, ve kollektif'tirler; gayri şahsî ve umumî bir mâhiyet taşırlar; yani, çeşitli suçları işlemiş olan bütün mahkûmları kapsarlar.

Türkiye Selçukluları'nda ekseriyâ siyâsî ve askerî büyük hâdiseler dolayısıyla söz konusu oldukları görülen bu af tasarruflarının yapıp ve uygulanış şekillerine gelince; bir kanunla gerçekleşir ve ilân edilir. Sultân tarafından af ilânı kararı alınınca, bunun hazırlanarak yayınlanması, yani tebaa'nın bilgisine sunulması ve gereklerinin ilgililer tarafından yerine getirilmesi için yazılı biçimde düzenlenmesi gerekir. Bu bakımdan ilgili hususlar "fermân" şeklindeki af kanununda maddeler halinde yer alır, ve sultânın mührü-tuğrâsıyla imza edildikten sonra yürürlüğe girmiş olur. Daha sonra merkezden gönderilen habercilerle (kâsıd) bütün ülkeye duyurulur. Bu suretle af kanununun çıktığının halka ilân edilmesi ve ona tâbi olacıklara duyurulmasından sonra, mahalli yetkililer tarafından gereken işlemler başlatılır. Bu işlemler -bu hususta elimizde açık ve kesin bir kayıt olmamasına rağmen- herhalde o yerin en yüksek askerî-mülki idarecileri olan Sübaşılardan - ve gerektiğinde kadı ve nâiblerin yardım ve işbirliği de sağlanarak - yerine getirilmiş olmalıdır. Böylece Selçuklu Türkiye'sinin çeşitli yerlerindeki hâpishânelerde (zindân) bulunan kimseler (zindânî) serbest bırakılarak (azâd) hürriyetlerine kavuşturulurlar. Bu suretle af kanununun gerekleri de yerine getirilmiş olur ve amacı gerçekleşir.

(*) A. Ü. Dile ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

Elimizde, Moğollar'da veya Osmanlılar'da olduğu gibi bir ceza kanunnâmesi bulunmamaktadır. Af tasarrufları hakkındaki tesbit ve gözlemlerimiz, kaynaklarda yer alan bir takım kayıtlara dayanmakta, ancak bunların da bizi, özellikle af tekniği, yani kapsam ve usûl bakımından affın özellikleri, keza etki ve sonuçları konusunda tam mânâsıyla aydınlattığını ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Bu itibarla çıkartılan bu kollektif afların muhtevâlarına ilişkin hususlar hakkında kesin bir şey söylemek imkânsızdır. Meselâ bunlar "tam" mı veyahut "nâkıs" bir nitelik mi taşımışlardır? Yani, fiile yönelik, cezayı ve davayı düşürdükleri gibi, kesinleşmemiş, bakılmakta olan kamu davalarını da ortadan kaldırmışlar mıdır?, yoksa dar kapsamlı olup, sadece kesinleşen mahkûmiyetlere hükümlerden sonra müdahale ederek onların infâzını mı önlemişlerdir? Keza faydalananlar açısından "külli" mi, yoksa "kısmî" mi olmuşlardır. Yani ne affedilen suçlar, ne de aftan yararlananlar bakımından herhangi bir sınırlama getirmemişler, kimseyi istisnâ etmemişler, hiçbir ayırım yapmaksızın bütün suç ve suçlulara mı yönelik olmuşlar?, yoksa lââyık olmadığını kabul ettiği bir gurup suçluyu, uygun görmediği kimseleri affın dışında mı bırakmışlardır? Bunları kesin olarak bilemiyoruz. Ortaçağlar'da bazı yabancı devletlerde ve Osmanlılar'da bu afların kimi zamanlar kısmî bir mahiyet taşıdığı bilinmektedir. Meselâ Roma'da çeşitli vesilelerle ilân edilen bu aflardan, "kükümdârın şahsına karşı işlenen, vatana ihânet, ihtilâs gibi suçlar hariç tutulurdu" (1). Aynı şekilde Osmanlılar'da cülûslar'da çıkartılan bu çeşit afların bazen sınırlı olduğu, bazı ağır suçları işleyenlerin bundan faydalanamadıkları, af kapsamı dışında kaldıkları görülmektedir (2). Ancak bu hususlarda şu kadarı söylenebilir ki, elimizdeki kayıtlarda "cümle zindânî râ âzâd kerdend" ifadesinin geçmesi, Türkiye Selçuklularında bu afların kısmî olmayıp, genel bir mâhiyet taşıdığını, savaş esirleri de dahil olmak üzere, çeşitli suçlardan ötürü cezaevlerinde bulunan gerek sanık, gerekse mahkûm durumundaki tutuklu kimseleri içine aldığı - yine de kesin olmakla birlikte- kabul etmemize imkân verebilir. Bu durumda, gerek hükümlüler, gerekse sanıklar, yani daha mahkemeye çıkarılamayanlar veya çıkarılıp da yargılamaları sona erdirilememiş olanlar hakkında farklı hukukî statüler bahis konusu olduğundan af nasıl uygulanacaktır? Yargılama bitmiş ve hüküm verilmişse, af, asli ce-

(1) S. Meray, *Ceza Hukukunda Af*, Ankara, 1944, s. 10.

(2) N. Erim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, Osmanlı Araştırmaları, IV / 1984, s. 81, 87.*

zanın infâzına engel olacağından, hükümlünün cezasının infâzına derhal son verilecektir. Eğer cezanın infâzına henüz başlanmamışsa, ceza çektilirmeyecektir. Böyle olunca, hapis gibi hürriyeti bağlayıcı cezalara mahkûm olmuş kimseler veya ölüm gibi bedeni cezalara ma'rûz, fakat cezaları henüz infâz edilmemiş bulunan hükümlü kimseler derhal salıverileceklerdir. Daha ceza verilmemişse, ve iş soruşturma aşamasında ise, af soruşturmayı, duruşma safhasında ise, davayı durduracak ve mahkûmiyetleri kesinleşmemiş olan kimselerin yani sanıkların serbest bırakılmalarını gerektirecektir. Hapishânelerde (zindân) bulunan mahpûslar bakımından af prosedürünün bu şekilde işlediği veya uygulanmış olduğu düşünülebilir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, kaynaklardaki kayıtlarda, sadece cezaevlerinde bulunan kimselerin hürriyetlerine kavuşturuldukları belirtilmektedir. Diğer cezalara çarptırılanlar, meselâ bir sürgün, mecbûri ikâmet, veya para ve müsâdere gibi mali, vs. cezalara ma'rûz kalanların durumu hakkında ise, herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Biz, her ne kadar bu konuda bir açıklık yoksa da, bu cezalara çarptırılanların da ilân edilen bu aflardan faydalandıkları, af kapsamına alındıkları kanaatindeyiz. Çünkü, işlediği suçlardan dolayı cezaevlerinde tutuklu bulunan sanıkların dahi, görünüşe göre serbest bırakılmaları, affın bunlar hakkında da bahis konusu olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, zaman ve şartlara göre, bunların birtakım değişiklikler göstermiş olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu afların ceza hukuku alanında, bunlardan başka, ayrıca ne gibi etkiler doğurduğu ve ne gibi sonuçlara yol açtıkları da meçhûldür. Bilindiği gibi modern hukuktaki genel af, suçu, cezayı, davayı, mahkûmiyetin bütün cezaî sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırır. Türkiye Selçuklularında ise, zindânlardaki bütün mahpûsların serbest bırakılmalarını gerektiren afların, kamu davalarını düşürdükleri yada kaldırdıkları açıkça da, suç keyfiyetine, suçluluk durumuna tesir edip etmediklerini, keza mahkûmiyetin sonuçlarını kaldırıp kaldırmadıklarını, bilemiyoruz. Affa uğrayan cezalar, tekerrüre esas teşkil etmişler midir? Veya fer'i ve mütemmim cezaları da kaldırmışlar mıdır? Bu hususlarda bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak, kollektif aflar dışında kalan ve bizzat sultânlar tarafından hükmedilmiş cezalarda kimi zamanlar asli cezanın affının, ek cezalara etki etmediği görülmektedir. Meselâ ileride göreceğimiz üzere, yurt dışı sürgün cezasına çarptırılan ve malı-mülkü müsâdereye uğrayan kimselerin asli cezalarının affedildiği, ancak mâmeleklerinin kendilerine geri verilmediği, yani ek cezanın ortadan

kalkmadığı anlaşılmaktadır. Buna dayanılarak kollektif aflarda da bunların muhtemelen kalkmadığı ileri sürülebilir. Afların zaman genişlikleri bakımından sadece geçmişe ait, maziye yönelik oldukları, ileriye, istikbâle herhangi bir etkilerinin bulunmadığı da açıktır. Dolayısıyla çıkışları veya yayınları tarihine kadar suç işlemiş olan kimselerin affedildiğini kabul etmek gerekir.

Şimdi çeşitli vesilelerle çıkartılan bu afları sırasıyla görelim.

a) Tahta Çıkışlar Dolayısıyla :

Türkiye Selçuklu Sultânlarının bütün ülkeye şâmil olmak üzere çıkarttıkları kollektif afların diğer devletlerde (3) ve Osmanlılar'da olduğu gibi, (4) genellikle "cülûslar" münâsebetiyle bahis konusu oldukları görülmektedir. Bu hususta tesbit edebildiğimiz kayıtlara göre, incelememize konu olan dönemde Selçuklu sultânlarından I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile yeğeni II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıkışları şerefine kollektif af ilân etmişlerdir.

"Sultân I. Gıyâseddin Keyhüsrev"ın Bizanslılar'la Alaşehir'de yaptığı savaşta şehit düşmesi üzerine toplanan devlet büyükleri tarafından üç oğlundan en büyüğü ve Malatya meliki İzzeddin Keykâvus'un saltanata geçirilmesine karar verilmiş ve Malatya'dan Kayseri'ye davet edilmişti. Beş gün içinde Kayseri'ye ulaşan İzzeddin bu şehirde merâsimle tahta çıkartılmış (21 Temmuz 1211), halk ve devlet ricâli kendisine bi'ât etmişlerdi. Fakat Kayseri'de ilk saltanat törenleri yapıldıktan sonra, büyük bir tehlike başgöstermiş, ordusunu toplayan kardeşi Tokat Meliki Alâeddin Keykübâd, kendisini burada muhasara etmişti. Bunu güçlkle atlatan yeni sultân artık muzaffer olmuş ve Kayseri'de bir takım devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Konya'ya hareket etmiş ve burada tahta çıkartılmıştı. Kendisine saçılar saçılıp, kurbanlar kesilmiş, hediyeler sunulmuş, bütün devlet büyükleri kendisine bağlılık ve sadakat andı içmişler (bi'ât), İzzeddin de saltanat hukuk ve teâmülüne göre, onlara hil'atler vermiş, emlâk ve iktâ menşûrlarını yenilemişti. Daha sonra yeni sultân cülûsu dolayısıyla af ilân etmiş, tahta çıkışı şere-

(3) S. Dönmezer, Suç ve Ceza Anlayışı, Aflar ve Sonuçları, Türkiye Üzerindeki Oyunlar Semineri, İstanbul, 1984, s. 142.

(4) A. Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katil Ankara, 1963 (Doktora tezi), s. 144; S. Keyman, Türk Hukuku'nda Af, Ankara, 1965, (Doktora tezi), s. 85; Erim, Kalebendlik, s. 81, 87.

fine bütün mahpûslar (zindâniyân) hürriyetlerine (azâd) kavuşturulmuşlardı (5).

Bu hükümdârın yeğeni olan sultân II. Gıyâseddin Keyhüsrev de (1237-1246) saltanata geçişi münâsebetiyle af çıkarmıştır. Alâeddin Keykübâd'ın Kayseri'de zehirlenerek ölümü üzerine (1237 Haziran), ve onun meşrû vârisi (veliahdı) olan, karısı Eyyûbi hükümdarı Melik Âdil'in kızı Gâziye Hatun (Melike-i Âdiliyye)'dan doğan en küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan yerine, bir gurup devlet adamı tarafından babasının arzusu hilâfına, kendisi tahta çıkartılmıştı. Bundan sonra saltanat törenleri ifâ edilmiş, cülûs şenlikleri başlamıştı. Gıyâseddin bu arada ilk işlerden biri olarak Kayseri zindânlarından bütün mahpûsların salıverilmesini emretmişti (6). Başlangıçta kendisinin saltanata geçirilmesine muhalefet edip, tereddüt gösteren devlet adamlarının da ister-istemez bi'ât'a mecbur olmalarından sonra, artık hükümdarlığı kesin olarak tanınan sultân Gıyâseddin daha sonra Selçuklu Türkiyesi'ndeki (cümlegi-i memâlik) hapishânelerde tutuklu olarak bulunan bütün mahpûsların serbest bırakılması (ıtlâk-ı mahbûsân) hususunda "dergâh ve bargâh münşileri" (münşiyân-ı dergâh-u bargâh) tarafından "fermânlar" yazılmasını buyurmuş, bu emir uyarınca, kaleme alınan fermânlar, sultânın tevki-tuğrâsıyla mühürlenmiş (be-tevki-i el-Mülkü li'l-lâh) ve haberci-

- (5) İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye I*. Tıpkı basım. Önsöz ve fihristi haz. A. Erzi, Ankara, 1956, s. 120 :

"فرمان سلطان فرمود که بجمہ زندانیہارا آزار کردند"

kısmı neşr : N. Lugal - A. Erzi, c. I, Ankara, 1957, s. 171; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 293-294, 296-297.

- (6) İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 465 :

"... زندانیان را آزار کردند"

Muhtasar : *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé Seldjouknameh d'Ibn-Bibî*. Texte person publié d'après le MS. de Paris, (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden, 1902, s. 208; Turan, *SZT*, s. 405.

ler (kussâd) vâsıtasıyla sür'atle bütün ülkeye gönderilmişti (7). Ebû'l-Ferec'in bu aftan faydalanan kimselerin sayısına dâir verdiği ve başkaca hiçbir kaynaktaki yer almayan bilgiye göre, sözkonusu af sonucunda hürriyetine kavuşan tutuklu sayısı 12.000 kişiye ulaşıyordu (8). Yine aynı kayıttan serbest bırakılanlar arasında "esir" statüsündeki mahpûsların da yer aldığı anlaşılmaktadır (9). Nitekim İskenderiye Patrikleri Tarihi'ne göre, aftan istifade eden mahpûsların ekseriyetini Sultân Alâeddin Keykübâd'ın bir süre önce Eyyübîlerle yaptığı savaşlarda Selçuklular'a esir düşen bu kimseler oluşturmuştur (10).

Görüldüğü gibi, bu afların ilânında esâs itibariyle teâmül hukuk etken olmuş, ve siyâsî düşünceler rol oynamıştır. Selçuklu sul-

(7) İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 646 :

فرمود کہ فرمانہا محملگی کمالت ... مجوسان سنبادہ رگاہ و بارگاہ در
قلم اور رند و بتوقع اللہ اللہ استوج گشت و در دست قضاہ باضعجال
رواہ کرد .

... و فرمانہا استوج بتوقع اللہ اللہ باسرا ... فرستارند و زندانہا
آزاد کردند

Muhtasar - Houstma, s. 209 :

Müneccim-başı da o'nun cülûsu dolayısıyla "bütün ülkedeki zindânların kapılarını açtığımı" söylemek suretiyle af ilân ettiğine değinmiştir.

(Bkz. : Câmîü'd-düvel, Anadolu Selçukluları kısmını çev. H. F. Turgut, İstanbul, 1939, s. 30).

- (8) Ebû'l-Ferec, *The Chronography of Gregory, Abû'l-Faraj*, (İng. çev., E. A. W. Budge), London, 1932, c. I-II, trk. trc. Ö. R. Doğrul, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c. II, s. 537; N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitafında İdare Mekanizmasının Rolü II, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 111 / 4-5 (1965), s. 33.
- (9) Ebû'l-Ferec, c. II, s. 537.
- (10) *Siyerü'l-Abâ'il-Batârîke*, Bibl. Not. Ar. yazm. nr. 302. s. 377'den naklen Kaymaz, *İnhitaf II*, s. 33, dipnot : 30. M. Y. Bayram, Sultan II. Gıyâsed-din'in çıkardığı bu affı zikrettiğimiz kaynakların açık kayıtlarını hiçe sayarak, oğlu II. İzzeddin Keykâvus'e mal etmiştir. O, bu hususta : "II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra, yerine büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus geçti. O, tahta geçer geçmez, babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahileri ve Babâileri serbest bıraktı. Ebû'l-Ferec tarihinde

tânları, bu hususta ata ve babalarının izinden gitmişler, dönemlerine huzur, sükûn, şefkat ve lütûf görünümünü daha baştan itibaren vermek amacı ile saltanatın kendilerine intikâlinde af yoluna başvurmuşlardır. Bu suretle af konusunda hem eskiden beri süre gelen bir geleneğe ellerinden geldiği kadar uymaya çalışarak bunu devam ettirmişler, hem de bundan kendi siyâsi iktidarları açısından faydalanmayı düşünmüşler; lütûf, taraftar kazanma ve sempati sağlama gibi sebep ve amaçlarla bu yetkilerini kullanmışlardır. Nitekim son örneğimizde de görüldüğü üzere, Sultân Gıyâseddin babasının, kendisinden sonra yerine geçecek taht adayını ölümünden önce belirlemesi ve bu hususta devlet adamlarından söz olmasına rağmen, bu tahakkuk edememiş ve en küçük kardeşinin yerine âdetâ bir oldubittiye getirilerek devletin başına geçirilmiştir. Bu olay, yani Gıyâseddin'in babasının arzusu hilâfına tahta çıkması, devlet adamları ve efkâr-ı umûmiye nezdinde bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Bu itibarla o, af ilân etmekle, aleyhinde esmekte olan havayı azaltmayı, bu olayın yol açtığı psikolojik çöküntüyü gidermeyi düşünmüş, affın yatıştırıcı tesirleri olabileceğini, ülkeye barış, sükûn ve güvenlik getirebileceğini hesaplamış olmalıdır. Bu yüzden, yani ortamın

bu serbest bırakılanların 12.000 kişi olduklarını bildirir. Ancak, onun bunların Gıyâseddin ölünce değil de tahta geçince serbest bırakıldıklarını yazması yanlıştır. Çünkü saltanatı zamanında Babâî isyânları sebebiyle Babâiler, Saadeddin Köpek olayı sebebiyle de Ahilerden çok sayıda insan tutuklanmış, II. İzzeddin Keykâvus tahta geçince bunları serbest bırakmıştır." demektedir. Herşeyden önce Bayram, bu affın Gıyâseddin'in tahta çıkışı dolayısıyla ilân edildiğini unutmuş veya görmezlikten gelmektedir. Halbuki belirttiğimiz gibi, Türk Tarihinde bu çeşit aflar, daha ziyade "cülûs"lar nedeniyle çıkartılmaktadır. Nitekim Gıyâseddin'den önce Selçuklu sultanları aynı şekilde hareket etmişlerdir. Gıyâseddin'in oğlu II. İzzeddin'de bu teamüle uyarak kolektif af ilân etmiş olabilir. Ancak, Ebû'l-Ferec'in yazmadığı halde, başkaca herhangi bir kaynağa atıf yapılmamasına rağmen Bayram'ın bunu II. İzzeddin'e izafe etmesini anlamak güçtür. Keza, Bayram, ne Ebû'l-Ferec'te ve ne de diğer bir kaynakta yer almadığı halde serbest bırakılan bu 12.000 kişinin Ahiler ve Babâilerden ibaret olduğunu da ileri sürmektedir. (Bkz : Ahî Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri), **Türk Kültürü**, Sayı : 191/Eylül, 1978, s. 25; a.g.y., Anadolu Selçuklular'ı Devrinde Anadolu Bacıları Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir? **Belleten**, XLV - 2/180, (Ekim 1981, s. 467). Bu suretle gerçekte Sultan Gıyâseddin'in affı Ebû'l-Ferec'in kaydında verdiği rakam aynen alınmak ve buna belirtilmediği halde Ahiler ve Babâiler eklenmek suretiyle oğlu II. İzzeddin'e mal edilmiştir. Dipnot vermemekle birlikte bilgilerini esas olarak Bayram'dan aldığı anlaşılan ve bunların kontrolüne hiç gerek duymayan N. Çağatay da aynı sorumluluğa düşmekten kurtulamamıştır. (Bkz : Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahî Evren, **Belleten**, XLVI/182, (Nisan, 1982), s. 434).

her an patlamaya hazır bir durumda bulunması dolayısıyla o, bu afı ister-istemez çıkartmak zorunda kalmış, bunun tebaayı teskin edebileceğini düşünmüştür. Af ilânı kararı alınca ilk olarak bu uygulama başkent Kayseri'den başlatılmış, Kayseri zindânlarında tutuklu bulunan kimseler tahliye edilmişlerdir. Daha sonra ise, Türkiye'nin dört bir yanındaki hapisanelerdeki mahpûsların salıverilmeleri hususunda, münşiler tarafından sultânın emri üzerine yazılan ve tuğrası çekilen fermânlar uyarınca ilgili kimseler "azâd" edilerek hürriyetlerine kavuşturulmuşlardır. Tahliye edilen kimseler arasında gerek mahkûm, gerekse sânik olmak üzere her çeşit tutuklu (mahpûs) yer almış, ayrıca görüldüğü gibi, savaş esirleri de bundan faydalanabilmişlerdir.

b) Büyük Zaferler Dolayısıyla :

Türkiye Selçuklu Sultânları diğer devletlerde olduğu gibi, cülûslarından başka, kazanılan büyük başarı ve zaferler üzerine de kolektif aflar ilân edebilmişlerdir. Meselâ bu hususta tesbit edebildiğimiz bir kayıta göre, Sultân Alâeddin Keykubâd (1220-1237) deniz aşırı Suğdak Seferi sonucunda ele ettiği büyük başarı dolayısıyla, bütün ülkede af ilân etmişti. Sultân Alâeddin Moğol istilâsıyla Kırım'da bulunan Suğdak şehrinin perişan olması, kendi vassalı Rûmlar'ın bu büyük ticaret limanına yerleşmeye çalışmaları ve yağmalara girişmeleri sebebiyle, buraya sefere karar vermiş, Kastamonu Uc Beylerbeyi Emir Hüsâmeddin Çoban'ı Sinop'tan Kırım'a sevkedilen kuvvetlerin kumandanlığına tayin etmişti. Bu devirde Anadolu ile Kıpçak-ili (Güney Rusya, Ukrayna) ve Kırım arasındaki ticaret çok gelişmiş ve büyük boyutlara ulaşmıştı. Alâeddin bu ticarete çok büyük önem verdiği için tebaasının tecavüze uğraması ve ticaret yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla 1227'de buraya sefer yapmıştır (11).

Nitekim İbn Bibi de Kıpçak, Bulgar ve Rus diyarlarına giden tüccarların Hazar denizinde (Karadeniz) soyulmaları ve canlarını güçlkle kurtarıp, durumunu sultâna şikâyet etmeleri sonucunda bu sefere girişildiğini belirtir (12).

Bu büyük sefer sonucunda Suğdak şehri teslim alınarak Selçuk-

(11) Bu hususta bkz : W' Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara, 1975, s. 328-329; G. I. Bratianu, *Commerce, Génois dans la Mer noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, s. 169, 203; Turan, *SZT*, s. 358, 360, dipnot : 56.

(12) İbn Bibi, *Tipki basım*, s. 302.

lu hâkimiyetine girmiş, Kıpçak hanı ile Rus prensi ile Türkiye Selçuklu devletinin vassallığını tanımak zorunda kalmışlardır. Emir Çoban, hazineye ait 5/1 hisse ve diğer hediyelerle birlikte, geçen ahvâlin hikayesini ihtivâ eden bir mektubu bir ulak (kâsıd)'la Sultan Alâeddin'e göndermiş, Suğdak'ın fethedildiğini, Kıpçak ordusunun büyük bir yenilgiye uğrayıp, Rus knezirin aman talep edip haraca bağlandığını öğrenince, Alâeddin bu haberlere çok sevinmiş, derhal müjde (beşâret) davulları çaldırttırmış ve hapishânelerdeki mahpûsların (zindânihâ) serbest bırakılmalarını (azâd) emretmişti (13).

c) Önemli Fetihler Dolayısıyla :

Türkiye Selçuklu sultânları tahta çıkışları ve kazanılan büyük zaferler dolayısıyla olduğu kadar, önemli fetihler münâsebetiyle de kollektif aflar çıkartabilmişlerdir. Bunlardan ilk iki vesile ile ilân edilen afların, umûmi bir mâhiyet taşıdığını yâni Selçuklu Türkiyesi cezaevlerinde bulunan bütün mahpûsların bunlardan faydalanabildiklerini yukarıda görmüştük. Bunlar geniş mânâdaki küllî, toplu af tasarruflarıdır. Ayrıca dini bakımdan Hıristiyânlık tarihinde önem taşıyan ve zamanın en büyük yerleşim merkezlerinden sayılan büyük şehirlerin Türkler tarafından fetholunması şerefine de, hüküm-

(13) İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 330 :

... صون قاصدي بخدمت درگاه رسيد و بشارت فتح صير و كسر
شكر قضي و امان طيبه ملك روس ... بمخالفة حدو معظم
بيرت روح فرخ نصر و عالم صون گلستانه باغ ارم خرم شد و
فرمود که في الحال بشارت زرد بسکوانه چنان فتي که از راه آب اوزده
در عالم صاکی انداخت و دگره خاکسار را آتسه در زيار افتاد و ارواح
ساکنان سر ابرده قدس تازه شد ... زندانها را آزاد کردند .

Muhtasar - Houtsma, s. 137, A. Yakubovskiy, İbn Bibî'nin XIII. asır başında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslar'a karşı yaptıkları Sefer'in Hikâyesi, (Çev. İ. Kaynak) DTCFD, XII/1-2 (Mart-Haziran, 1954), s. 210.

dârlarca kolektif afların ilân edilebildiği görülmektedir. Ancak, hemen belirtelim ki, elimizdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, bunlar, yukarıda ele aldıklarımızdan kapsam itibâriyle farklı bir nitelik taşımışlardır. Şöyleki, diğerleri Türkiye'nin dört bir tarafındaki mahpûs ve mahkûmlara yönelikken, bunlar dar kapsamlı, kısmi yani bölgesel olup, sadece, fethedilen gayri müslim şehir hapishanelerinde bulunan kimselerin affedilmelerini, hürriyetlerine kavuşturulmalarını amaç edinmişlerdir. Fakat bu durumun, bu gibi büyük fetihler dolayısıyla bütün ülkeye şâmil olmak üzere de afların çıkarıldığıнын veya çıkartılabileceğinin düşünülmesine engel teşkil etmeyeceği açıktır.

Bu hususta tesbit edebildiğimiz yegâne kayıt, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultân I. Rükneddîn Süleyman-şâh (1075-86) zamanına ait bulunmaktadır. Buna göre bu hükümdar, Bizans'ın Suriye'deki son Hıristiyân kalesi olan Antakya'yı zapta üzerine (1084) Aralık ayının ilk haftası) kolektif af ilân etmiş, mahpûs ve esirleri serbest bırakmıştı.

Süleymân-Şâh, Abbâsiler zamanında İslâm kültür ve medeniyetinin kuvvetle yerleştiği, ancak X. yüzyılda Bizans'ın taarruza geçmesi üzerine işgal olunan Çukur-ova (Kilikya) bölgesini, bir buçuk asırlık bir fâsılâdan sonra, 1082-83 yılları arasında fethederek, Türk-İslâm yurdu haline getirmişti. Önceleri Rûmlar'ın elinde bulunan Antakya şehri ise, o sıralarda Filaretos adlı bir Ermeninin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Selçuklu sultânı vâki davet üzerine, burasını ikinci defa kuşatmasında, önce şehri, bir süre sonra da kalesini zapta muvaffak olmuş, bu suretle Ortaçağ'da ve Hıristiyânlık tarihinde çok meşhur olan bu şehir, 969 (h. 358) yılından beri burasını işgal eden Rûmlar'dan ve şimdi de Filaretos'un elinden bulunan Ermeniler'den kurtarılarak Türkler'in eline geçmişti. Bütün kaynakların ittifakla şehâdetine göre, Süleyman şehre girince halka iyi muamelede bulunmuş ve âdaletli davranmıştır. Önce Bizans'ın sonra da Filaretos'un zulmünden bıkan şehrin bilhassa Ermeni ve Sür-yâni halkı bütün bunlara çok memnun olmuşlardı (14). Süleyman-şâh bu büyük fetih münâsebetiyle şehirde af ilân etmiş, Antakya zindânlarında bulunan tutuklular ve esirler serbest bırakılarak hürriyetlerine kavuşturulmuşlardı (1084-85) (15).

Görüldüğü gibi, Selçuklu sultânı Hıristiyânlık câmiası kadar,

(14) Turan, SZT, s. 69-72.

(15) İ. Kafeoğlu, Sultân Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953 (Doktora tezi), s. 84.

İslâm dünyası bakımından da son derece önem taşıyan bu tarihi şehrin ilhâkı dolayısıyla, şehir hâşimelerinde bulunan mahpûs ve mahkûmların affına karar vermiş, alınan bu karar uyarınca ilgili kimseler zindânların kapıları açılarak tahliye edilmişlerdir. Her ne kadar bu hususta bir açıklık yoksa da, bu kararın yazılı biçimde yani ferman çıkartılması ve bunun halka ve ilgililere duyurulması şeklinde söz konusu olduğu da şüphesizdir.

Bu kayıdın konumuz açısından önemli tarafı ise, devletin daha kuruluş yıllarından itibaren Selçuklu sultanlarının kolektif af anlayışına, ve bu husustaki yetkilerini böyle önemli hâdiseler vesilesiyle kulanma bilincine sahip olduklarını göstermesidir. Esasen Selçuklu Sultanları yanısıra, Selçuklular zamanındaki diğer Türk teşekkülleri hükümdârlarının da aynı anlayış doğrultusunda hareket ettiklerini gösteren örnekler de yok değildir. Meselâ Dânişmendli beyliğinin kurucularından ve Süleyman-şâh'ın dayısı Gümüş-tekin Ahmed Gâzi, kendisinin Antakya'nın zaptında yaptığı gibi, bundan on yedi-onsekiz yıl sonra Malatya'yı fethinde (18 Eylül 1101) af ilân etmiş, bu şehirdeki "zindanları dolduran insanları hürriyete kavuşturmuştu" (16).

SONUÇ

Görüldüğü gibi Türkiye Selçuklu'larında bütün ülkeye şâmil olmak üzere çıkartılan bu aflar, daha ziyâde cülûslar ve büyük başarı ve zaferler münasebetiyle bahis konusu olmuştur. Ayrıca, bazı önemli fetihlerde de sadece fethedilen şehirdeki mahpûslara yönelik olmak üzere, toplu aflar çıkartılabilmıştır. Halbuki Ortaçağ'da diğer yabancı devletlerde meselâ eski Yunan ve Roma'da bunlardan başka muhtemel bir savaş öncesinde (17), ve özellikle de büyük milli ve dinî bayramlar dolayısıyla (18), Moğollar'da, cülûslardan başka, hükümdârların hastalıktan iyileşmesi gibi durumlarda (19), Osmanlılar'da ise, saltanatın intikâli (20), ve pâdişahın îade-i afiyetleri (21) yanısıra, büyük savaş ilânları cihâd-ı ekber) (22), vesile-

(16) Turan, *SZT*, s. 142

(17) S. Dönmezer - E. Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, c. III, İstanbul 1985, s. 267; Meray, *Ceza Hukukunda Af*, s. 10.

(18) Meray, *Ceza Hukukunda Af*, s. 10; Ç. Özek, *Umûmi Af*, İ. Ü. *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXIV/1-4, (1959), s. 123.

(19) B. Spuser, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhamlılar Devri (1220 - 1350)*, Çev. C. Köprülü, Ankara, 1957, s. 416; Mumcu, *Siyaseten Katil*, s. 143.

(20) Mumcu, *Siyaseten Katil*, s. 144; Keyman, *Türk Hukuku'nda Af*, s. 85; Erim, *Kalebendlik*, s. 81, 87.

(22) Meray, *Ceza Hukukunda Af*, s. 12.

siyle de af ilân edildiği olmuştur. Görüldüğü gibi, gerek yabancılar-
da, gerekse Türkler'de bu çeşit afların çıkartılmasında cülûslar gibi
büyük siyâsî olaylar birinci derecede rol oynamıştır. Bunu, yakın
bir savaş tehlikesi, savaş ilân edilmesi, ve büyük zaferlerin kaza-
nılması gibi askeri hâdiseler takip etmektedir. Ayrıca Roma'da bü-
yük bayramlar, Moğollar'da (İlhânlılar'da) ve Osmanlılar'da hü-
kümdârların sıhhatlerine kavuşmaları gibi sağlık durumlarına iliş-
kin şahsî nedenler de aflara vesile teşkil edebilmiştir. Bütün bu hu-
suslar, gerçekten de gerek devlet, ve gerekse millet için hayati de-
recede önem taşıyan durumlardır. Bu da, kolektif afların nerede
olursa olsun, esas itibâriyle bu gibi büyük hâdiseler dolayısıyla söz
konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye Selçuklularında da,
sultânlar her ne kadar yetkileri var ise de her vesileyle bu yola
gitmemişler, gelişigüzel veya yerli-yersiz af tasarruflarında bulun-
mamışlardır. Gerçekten de Hârizmşâhlar, Moğollar, Eyyûbiler ve Bi-
zanslılar'la, devletlerinin mukadderâtının söz konusu olduğu büyük
ölüm-kalım mücadelelerine, topyekûn savaflara girmelerine, çeşitli
hastalıklardan kalkmalarına rağmen, bu çeşit aflara başvurmamış-
lar, bu yetkilerini sadece tahta çıkmaları ve, kazandıkları askeri ba-
şarılar şerefine kullanmayı tercih etmişler, ya da doğru bulmuşlar-
dır.

Ancak her ne şekilde olursa olsun, bizi burada esas itibariyle
ilgilendiren ve üzerinde dikkati çekmek istediğimiz husus ise, ken-
dilerinden önceki ve sonraki devirlere paralel olarak Türk hukuk
ve adalet tarihindeki kolektif af geleneği ile müessesesinin Türkiye
Selukluları zamanında da devam etmiş olduğudur.